

DISKUSIJA O KNJIZI M. GARAŠANINA I J. KOVAČEVIĆA: »PREGLED
MATERIJALNE KULTURE JUŽNIH SLOVENA U RANOM SREDNJEM VEKU«

U povodu izlaska iz štampe knjige N. Garašanina i J. Kovačevića: »Pregled materijalne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku« (izdanje »Prosvete«, Beograd 1950), održana je 29. III. 1951. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu javna diskusija o toj knjizi u priredbi Povijesnog društva N. R. Hrvatske i Društva muzejsko-konzervatorskih naučnih radnika N. R. Hrvatske.

Diskusiju je otvorio predsjednik Povijesnog društva, svenč. prof. dr. Jaroslav Šidak. On je, prije svega, istakao dosljednu južnoslavensku orijentaciju Povijesnog društva, koja dolazi poglavito do izražaja u njegovu časopisu, »Historijskom zborniku«. Taj je u tom načelnom pitanju još uvijek osamljen među našim historijskim časopisima, od kojih cetinjski »Istoriski zapisi« ne navode čak »Historijski zbornik« ni među primljenim izdanjima, iako ga dobivaju u zamjenu.

Baš zbog toga svoga načelnog stanovišta »Historijski zbornik« nastoji da kritički prati naučni rad u svima našim republikama i da napose ocjenjuje one priloge, koji su u bilo kakvoj vezi s hrvatskom poviješću. Tako su u II. godištu objelodanjene kritike o raspravi J. Radonića »Patrijarh Josif Rajačić i general Đuro Rukavina« i o prikazu kapitalizma u Hrvatskoj u knjizi N. Vuča »Privredna istorija naroda FNRJ«. Već smo tada mogli konstatirati, da se o našim pitanjima ne piše ni ispravno ni s potrebnim znanjem. Akademik Radonić zastupao je, štaviše, mišljenje, da su neuspjehu vojvodanskog pokreta 1848/9. krivi Hrvati, pa je ovo mišljenje prof. Bogdanov morao odlučno pobijati.

Ali slični slučajevi nisu ostali osamljeni. Akademik Radonić je u dvije daljnje rasprave pristupio nekim pitanjima naše kulturne povijesti na takav način, da će »Historijski zbornik« i o njima donijeti opširniju kritiku iz pera prof. Štefanića. Način pak, na koji je J. Kovačević u »Muzejima« pisao i o terminu »starohrvatski« i o dru. Zd. Vinskom, potakao nas je, da osudimo i takav način pisanja i odnos redakcije »Muzeja« prema njemu. Zatim su slijedili izvještaji na Savjetovanju arheologa FNRJ i M. Garašanina u »Istoriskom glasniku«, u kojima je zanemaren rad arheologa u Hrvatskoj, a pogotovu nas je u tom pogledu iznenadio Priručnik ureda za informacije. Sve smo te slučajeve zabilježili u »Historijskom zborniku III«, a naknadno ćemo objelodaniti i ocjenu F. Močanina o prilogu D. Medakovića, »Srpska umjetnost u sjevernoj Dalmaciji«.

Poslije svega ne može biti sumnje, da se ovdje ne radi o nekim izuzetnim slučajevima nego o jednom sistemu nedovoljnog znanja i nedobronamjernosti, koji je daleko od toga, da se upravlja osnovnim principima naše nacionalne politike — idejom bratstva i jedinstva naših naroda.

Posljednji slučaj ove vrste predstavlja knjiga, o kojoj ovdje treba da diskutiramo. Ovaj »muzejski priručnik« ima danas osobito značenje zbog toga, jer se pojavljuje u vrijeme, kada muzealci treba da na svom stručnom ispitu polažu i materijalnu

kulturu. Ali je on, prema predgovoru, namijenjen »ne samo stručnjacima, već i širem krugu čitalaca«. Autori smatraju ovu okolnost olakšavajućom za svoj rad, jer napominju, da baš zbog toga knjiga »nema pretenziju da iscrpno iznese ceo materijal i sva mišljenja«, nego samo ono što je karakteristično«. Pri tom su, kako kažu, postupali tako, da knjiga ne predstavlja »vulgarizaciju nauke«, nego je »izrađena naučnom metodom«, a »samo je forma, način saopštavanja popularan«.

Koliko su u tome uspjeli, predmet je ove diskusije. Treba, međutim, odmah istaći, da u nekim osnovnim metodičkim pitanjima knjiga ne odgovara nipošto ovako formuliranoj svrsi. Tako pisci sami konstatiraju, da su »iskoristili slavenski arheološki nepublikovani materijal koji se nalazi po muzejima u Jugoslaviji (osim Muzeja hrvatskih starina i Arheološkog muzeja u Splitu)...« Ali, usprkos tome, što ne poznaju materijal iz ovih muzeja (samo iz njih!), oni ipak smatraju (str. 59), da će se u »dalmatinskoj prelaznoj grupi« »morati revidirati datiranje pojedinih tipova predmeta i iščistiti (sic!) je od predmeta dočasnijih perioda koje joj je nauka do sada pripisivala kao i utvrditi tačna rasprostranjenost na taj način svedene grupe: ustanoviti šta pripada IX. veku pa tek onda tražiti uzroke takvoj promeni.« Ovaj negativan odnos prema materijalu iz Hrvatske dolazi do izražaja i u tvrdnji (str. 61), da »dukljanska država može da posluži kao tipična dotleudalna država za južne Slovene«, premda Ljetopisu popa Dukljanina, koji u tom pogledu jedini dolazi u obzir kao izvor, prethodi čitav niz dokumenata, spomenika i podataka iz hrvatske povijesti u doba ranoga feudalizma.

Već ovi propusti metodičke prirode govore o tome, da se spomenuta knjiga ne može smatrati pregledom materijalne kulture u svih Južnih Slavena.

Prema svemu rečenome, ova knjiga ne može dakako biti priručnik za ispite, a samo je dokaz više, da možemo od svih, koji tako pišu, zahtijevati s pravom više savjesnosti i obzira. Samo tako ćemo osnovni princip naše nacionalne politike učiniti doista živom stvarnošću.

Zatim je okvirni referat o toj knjizi iznio prof. Marcel Gorenc. On ističe, da je nesumnjivo vrlo teško sastaviti pregledni priručnik kulture južnih Slavena u ranom srednjem vijeku, koji bi svojom naučnom sadržinom mogao da u potpunosti ispuni i naslov i zadatak knjige, kako su sebi to postavili za cilj autori navedenog priručnika. Međutim, kod obrađivanja materije autori su učinili nekoliko kapitalnih propusta.

Prvo, nisu dovoljno pomnjivo i sistematski skupili sav prvorazredni dokumentirani materijal. Kod njegove sistematike zapostavili su element kompleksnog tretiranja kulturnih slojeva, te su hotice ili nehotice istakli tipološku razliku pojedinih elemenata, izdvojenih iz kulturnih i životnih slojeva. Radi toga su njihovi zaključci morali biti uski i jednostrani, a što je za ovu knjigu najnegativnije, ti zaključci, bez obzira na naučnu vrijednost, poslužili su za izivljavanje nekih naivnih predrasuda o prioritetu ili sekundarnosti pojedinih pojava ili njihove uloge u životu pojedinih naših plemena ili naroda, iako ta plemena niti te narodnosti u vremenu, o kojem govori knjiga, nisu još bile formirane niti u ovom vidu niti u ovom okviru, kako ih mi danas diferenciramo.

Izgrađujući platformu svojih podataka, autori knjige su se najviše osvrtni na materijal skupljen u muzejima, a i tu ne samo da se nisu koristili materijalom u Muzeju hrvatskih starina i Arheološkom muzeju u Splitu, kako to spominju u predgovoru, nego se nisu dovoljno koristili ni drugim muzejskim i terenskim materijalom

i podacima. Jer, muzejski je materijal izvađen iz terena, pa prema tome nije dovoljno samo skupiti podatke naših muzejskih zbirki, nego ga treba povezati s onom sredinom, iz koje je nikao.

Autori, nadalje, ne zahvaćaju proces etnogeneze južnih Slavena od njihove veze s ishodištem. Po njima su Protoslaveni, koji se zarana miješaju u današnjim našim krajevima s drugim plemenima i kulturama, došli iz jednog apstraktnog prostora. Sastavljačima knjige zadaje najviše brige pitanje kronologije, i to na temelju nakita, osobito naušnica. Međutim, plemena sa sjevera su došla u naše krajeve ne samo s nakitom nego s čitavim životnim inventarom, kojim se ona dokumentiraju kao kulturne grupe. Autori su pustili s vida, da su ti Protoslaveni morali da u pradomovini odžive i svoju prethistoriju, koja se nije mogla bez ostatka izgubiti na njihovu putu na jug. To autori gotovo kao da su zaboravili, ali kad im nedostaje materijal konkretnih podataka iz našeg područja, onda se hvataju i najširih i najdaljih praslavenskih analogija, bez obzira na kronologiju, ma da analogija sama po sebi još ništa ne potvrđuje, pogotovu ne u pojedinačnim ili izoliranim slučajevima.

Kod saživljavanja praslavenske kulturne baštine sa zaposjednutom sredinom podolasku na jug, sastavljači knjige ponovo jednostrano precjenjuju autohtonizam, te im je uvijek namjerodavnija mogućnost ili utjecaja rimske provincijalne kulture ili residua autohtonih starosjedilaca, negoli pretpostavljeni i postojeći kulturni inventar, koji su Slaveni nužno, zbog životnih potreba, morali ovamo donijeti. Autori naime gube s vida, da kod prožimanja kultura ne djeluje samo viša ili relativno starija na mlađu ili priprostiju, nego da potonja svojim vlastitim vitalitetom upravo modificira stariji kulturni sloj i njegove tradicije. Nadalje, prema autorima ove knjige, kulturnu grupu čine ukrasi, tako na pr. iza dalmatinske grupe stoji samo nekoliko tipova naušnica. U stvari, iza te grupe i svih drugih žive živi ljudi, a iza njih žive njihova djela, ali ne samo Branimirov natpis iz 888. i ostali fragmenti monumentalnog kamenja s pletrom, drugim plastičnim ukrasima i natpisima nego i arhitektura, koja se sa sigurnošću može smjestiti u IX.—XI. stoljeće. U odjeljku knjige, koji je posvećen arhitekturi, nema uopće govora baš o toj monumentalnoj — sakralnoj i profanoj — arhitekturi, naročito iz današnje Dalmacije, koja se nikako ne može izdvojiti iz t. zv. dalmatinsko-hrvatske grupe, nego je upravo čini najreprezentativnijom od svih naših srednjovjekovnih grupa; pa i u općem sklopu ranosrednjovjekovne slavenske arhitekture. Kraj svih ograničenja u predgovoru knjige, ne možemo jasno sebi predočiti, da li je ovo ispuštanje samo rezultat nedovoljnog poznavanja tog materijala ili je rezultat namjernog zapostavljanja ili pak vjerovanja, da je sva ta arhitektura, kao i natpisi, kasnijeg datuma, kao što sastavljači priručnika datiraju pluteje Zadra, reljef krsionice u Splitu (njihov »Irud«!) i ostale naše ranosrednjovjekovne spomenike čak u XIII. stoljeće, da ne bi ti dokumenti bili vremenski stariji od dokumentacije, koju nalazimo na srpskom području ili na području drugih naših republika.

»Belobrdska kultura grupa — kažu autori — formirala se u jednom periodu kada je nestalo specifičnih uslova za postojanje posebnih kulturnih grupa. Po našem mišljenju ona nije uhvatila dubljeg, trajnijeg korena jer njenih sirvivala u današnjem folkloru nema, dok ih iz svih ostalih grupa ima. Ona se stvorila onda kada je društveni razvoj izbrisao specifične odlike pojedinih plemena, skinuo čvrste granice plemenskog života i odvajanje plemena od plemena na pragu potpune feudalizacije Slovna na Balkanu« (str. 43). — No mi ne vidimo razloga, da su te plemenske

grupe morale postati neaktuelne, jer u našem folkloru i pučkoj kulturi još uvijek žive residui motiva, koji su karakteristični za pojedine naše ranosrednjovjekovne kulturne grupe. Rasplinjujući se često u nabranjanju interesantnih, ali i manje važnih detalja, autori su, komponirajući knjigu iz svoje kontinentalne perspektive, ponova potpuno zaboravili, da su Slaveni osvojili bogato razvedenu pomorsku obalu, te da su ovdje usvojili jednu složenu i za njihov život vrlo važnu vještinu, a to je pomorstvo. Osim toga u čitavoj knjizi nema ni jedne rečenice, koja baca pravo svijetlo na život slovenskih i makedonskih plemena, a da ne govorim o kompleksu Bugara, koji je sasvim ispaao, iako bi po ovakvoj formulaciji naslova knjige ovamo pripadao.

Referent pripominje, da se kroz »Pregled« napadno često provlači citiranje radova na Najevoj ciglani kod Pančeva, iako je u vezi s tim nalazištem potrebno imati na umu, da floctri ondje ustanovljenih kuća nigdje nisu fotografijom dokumentirani, pa ostaje do daljnjeg otvoreno pitanje njihove naučne dokumentacije.

Rezimirajući svoje izlaganje prof. Gorenc ističe na kraju, da je Garašanin-Kovačevićev »Pregled« rezultat nedovoljno sistematski skupljenog materijala, koji je još k tomu i metodološki nedovoljno i neispravno interpretiran, te radi toga zaključeci ne mogu biti niti pravilni niti naučno zadovoljavajući. Usto, u tehnici obrađivanja kako materijala tako i problema, knjigu sputava još uvijek vezanost uz kabinetско-типолоšku metodu, koja je kraj svojih nesumnjivih tehničkih pozitivnih strana jedna od najvećih kočnica razvijanja žive i ispravne slike historijskog razvoja. Na prostranom području od Jadrana i Alpa do Bospora i Crnoga Mora postoji nesumnjiva i mnogobrojna dokumentacija o sadržini kulture našega ranoga srednjega vijeka, kojoj nepravilna interpretacija autora ove knjige nikako ne može oduzeti činjeničnu vrijednost.

Dr. Ljubo Karaman spominje kao manjak ove knjige nedovoljno poznavanje materijala iz NR Hrvatske, kao i svijesno ili nesvijesno podcjenjivanje tog materijala, koje se ispoljava u trostrukom pravcu: prvo, u izostavljanju prvorazrednog materijala, koji tu postoji, drugo, u negativnom prikazivanju starohrvatskog materijala, jer se s jedne strane karakteristične dalmatinsko-hrvatske i bjelobrdske kulturne grupe rasplinjuju u općeslavenski srednjovjekovni nakit, a s druge strane u tome, što se starohrvatski materijal kao što je Triljski nalaz i starohrvatske dalmatinske naušnice bez razloga pomlađuje. Kao primjer izostavljanja iz hrvatskih krajeva napominje, da govoreći o raznim ilirskim plemenima, sastavljači knjige spominju mnogo plemena, a izostavljaju dva najglavnija — Dalmate i Liburne, od kojih su prvi zapravo zadali najviše brige Rimljanima, a drugi, Liburni, poznati su kao dobri pomoreci, te su dokaz vjekovnog otpora i pomorske afirmacije stanovnika naših obala.

Nadalje, govoreći o našim starim gradovima, autori knjige ne spominju niti gradište u Mrsunjskom lugu niti brojne vijesti o dvorcima hrvatskih vladara u dokumentima, a niti jedine ostatke takvog dvorca u Bijaćima, gdje nam šest nadvratnika jamči, da starohrvatske vladarske dvorce moramo zamišljati kao skup više manjih gospodarskih i stambenih zgrada. Pogotovu je izostavljena sva hrvatska arhitektura i skulptura, koja po vremenu prednjači među ostacima umjetnosti kod ostalih Slavena.

Dok autori govore, kao o posebnim grupama, o panonskoj grupi (s vrlo malo nalaza) i o kuturgurskoj grupi, koja je zapravo u prvom redu vremenska, a nikako

arheološka u etničkom smislu, dotle dalmatinsko-hrvatski nakit spominju kao neku neodređenu prelaznu grupu, iako je na našem teritoriju to najznačajnija grupa, zastupana s najvećim brojem karakterističnih predmeta. Autorima je dovoljna činjenica, da se jedna jednostavna naušnica sa tri koljenca našla kod Kuršumlije i kod Drine u Bosni, pa da iz toga izvedu zaključak: ne da ne treba ove bosanske naušnice povezati sa zlatarstvom u Hrvatskom Primorju, nego, da na temelju toga niječu uopće opstanak dalmatinsko-hrvatskog nakita. Griješka je u tome, što se i ovdje, kao i u mnogim slučajevima, sudi po općim analogijama, pa se tako i bjelobrdská kultura, koja ima svoje podrijetlo u Panonskoj nizini, proglašava općeslavenskom kulturnom grupom, koja ima podrijetlo na Balkanu. Međutim, ona dopire u Jugoslaviji samo do periferičnih krajeva te nizine.

Bez razloga datira se kasnijim vremenom nalaz u Trilju (str. 155), koji je pouzdano datiran novcem VIII. stoljeća; zlatni bizantski novac bio je na hrvatskom području kurentno sredstvo plaćanja, pa prema tome i vremenski kriterij. Pored toga, nalaz potječe iz groba bez ikakve kamene ograde, što je u dalmatinskoj Hrvatskoj tipično baš za VIII. stoljeće. Isto se tako na laku ruku pomlađuje i prebacuje u visoki srednji vijek dalmatinsko-hrvatski nakit, iako sam — ističe Karaman — na temelju 20-godišnjeg opažanja i studiranja grobova, u kojima je takav nakit bio nađen, došao do datiranja tog nakita u IX.—XI. stoljeće. (Dr. Karaman se samo ukratko osvrnuo na neke navode u knjizi, jer će opširnije govoriti o tome na drugom mjestu.)

Dr. Zdenko Vinski skreće pažnju na dezinformaciju pri navođenju arheoloških muzejskih ustanova u FNR Jugoslaviji, jer su i ovdje pri nabranjanju arheoloških muzeja u Hrvatskoj opet izostavljeni (str. 15—16) arheološki muzeji u Zadru i Puli, pa se pita, da li za oba autora nisu možda ovi muzeji i danas još na teritoriju Italije. Ne začuđuje dakle, da su oni izostavili i brojne lapidarije, kao onaj u Ninu, Benkovcu, Biogradu na Moru, Trogiru, Sinju, Cavtatu i Vidu kod Metkovića, a da ne govorimo o Porčeu i lapidarijima Istre (Buzet, Labin, Vodnjan i dr.) — koja je za autore ovog priručnika uopće anonimna — iako svaki taj lapidarij znači barem toliko, ako ne više, kao na pr. navedeni Gradski muzej u Leskovcu. Pored toga treba upozoriti, da arheološkog materijala ima u izostavljenim gradskim muzejima u Vinkovcima, Brodu, Požegi, Koprivnici, Samoboru, Trsatu i t. d. No o svemu tome sastavljači ove knjige ne vode računa. U samom uvodu uočljiv je odmah preuzetan i polemičan način pisanja, i to jedino u slučaju Hrvatske (str. 7—8), gdje se govori o »kollecionarskim pobudama« i o »nacionalizmu hrvatskog naroda«, pa bi izgledalo, da su takve pojave u XIX. stoljeću bile signifikantne jedino baš za muzejski rad u Hrvatskoj. A kako je tada bilo u tom pogledu u Srbiji ili drugdje u Evropi, to sastavljači ove knjige ne pitaju. — Na str. 10. ističe se prof. M. Vasić kao tvorac arheološke nauke u Srbiji, a o tvorcima arheološke nauke u drugim narodnim republikama nema ni riječi.

S obzirom na to, da su predgovornici iznijeli glavne stručne problematičnosti, dr. Vinski ističe samo pojedina pitanja. U pogledu etnogeneze konstatira, da se tu uopće ne radi o etnogenezi sviju južnih Slavena, nego možda samo donekle o etnogenezi naroda FNR Jugoslavije, a de facto o etnogenezi Srba. Spominje, da je već u diskusiji održanoj povodom izložbe »Etnogeneza južnih Slovena« u Beogradu govorio o tom pitanju, te je tada upozorio oba autora, da je tako shvaćena etnogeneza metodički i po svojoj suštini promašena, jer tematika te izložbe uopće nije

predstavljala pravu etnogenezu, nego djelomični pokušaj kulturogeneze, pa se ovdje ne želi ponovo zadržavati na tom pitanju. Smatra međutim umjesnim, da upozori na to, da su sastavljači ove knjige istakli doduše nordijski rasizam Kerubina Šegvića (str. 18), u vezi s njegovom apsurdnom tezom o navodnom gotskom porijeklu Hrvata i hrvatske države, a nisu istovremeno iznijeli gotovo Šegviću komplementarnu rasističku tezu univerzitetskog profesora Stanoja Stanojevića, štampanu pod naslovom »Postanak srpskog naroda« u Srpskom književnom glasniku, knj. 41. N. S., Beograd 1934. (Stanojevićev nastupni govor povodom primanja u Srpsku Akademiju Nauka 28. prosinca 1933.); na str. 111 Stanojević govori čak o »srpskoj rasi« i hvale srpske »rasne osobine«. Čitava ta Stanojevićeva »etnogeneza« nesumnjivo je po svom osnovnomu naziranju približno jednako nenaučna i rasistička kao Šegvićeva, ali tu postoji jedna bitna razlika: Šegvić nije nikada bio službeni predstavnik hrvatske historije na našem sveučilištu, a nisu ga ni hrvatski historičari uzimali ozbiljno. Naprotiv, Stanojević je bio poznati historičar i predstavnik katedre narodne historije na beogradskom univerzitetu. Tu razliku autori priručnika nisu uočili, i kad su citirali jedno, trebali su citirati i drugo; tek bi takav stav bio jugoslavenski i socijalistički.

Nadalje se dr. Vinski zadržava na t. zv. kulturnim grupama, koje smatra djelomično shematskim i nedovoljno dokumentiranim. Naročito je to t. zv. kuturgurska grupa, koja kao takva uopće ne postoji i nije arheološki fiksirana. Sastavljači priručnika pozivaju se na tvrdnje mađarskih arheologa, koje su proizvoljne, jer ovi neke karakteristične ranokesteljske nalaze u Panoniji smatraju kuturgurskim samo zato, da ne budu slavenski. Takav njihov stav još su pooštrili Garašanin i Kovačević sa svojom »kuturgurskom grupom«, stvorivši je nasilno na osnovi nalaza u Čada-vici i Biskupiji u Hrvatskoj, po svoj prilici zato, da ovi naši nalazi iz VII. st., koji idu u vrijeme same seobe Hrvata, ne budu slavenski. Prema najnovijim istraživanjima arheologa Wenera i Rybakova uvidjet će i sami autori, da su nasjeli šovinističkim shvaćanjima mađarskih arheologa. Za kesteljsku grupu, kojoj pripada i navodna kuturgurska, može se reći, da je autori slabo poznaju. Bogati kesteljski materijal Gradskog muzeja u Somboru mogao bi ih o tome poučiti. Kesteljska kultura pripada vremenu seobe južnih Slavena, a ako oba autora tvrde, da u doba seobe nema dvojstva u materijalnoj kulturi kao ni dvojstva stila u umjetnosti (str. 19), to je vjerojatno zato što nisu uočili, da postoje u avarsko-slavenskom inventaru kompleksne kesteljske kulture izrazito pontski elementi nakita, pa pored toga ne samo na pr. lijevani jezičci, nego i tišteni jezičci, a nije im čini se, poznat ni kronološki razvoj tih specifičnih jezičaca. Iako oni naslućuju (str. 33) utjecaj Anta, a naglašavaju i sudjelovanje Slavena u sastavu kesteljske kulture, ipak im ona nije, sudeći po toj knjizi, u tačine poznata i jasna. Ali išlo bi predaleko raščlaniti ovdje sve što je avarsko u užem smislu od sviju ostalih elemenata u toj kulturi. Sastavljači ove knjige, pri navođenju kesteljskih lokaliteta, spominju uz ostalo (na str. 33) »srpsko Podunavlje«, a izostavljaju već publicirane nalaze iz Hrvatske, kao što je na pr. Velika Gorica, Zagreb-Kruga i t. d. Da li pod »srpskim Podunavljem« autori podrazumijevaju Srijem, koji se u ranom srednjem vijeku sigurno ne nalazi u sklopu srpske države (pa ni u sklopu hrvatske države), nije potrebno ovdje dalje analizirati, ali je prilično jasno, da bi pravilnije bilo, da se lokalitet Novi Banovci (str. 40) ubrojilo također u Srijem, t. j. A. p. Vojvodinu i po tome u NR Srbiju, a ne-jednostavno u Srbiju, kako se to tamo čini.

I dr. Vinski se zadržava na t. zv. dalmatinskoj prelaznoj ili starohrvatskoj grupi, navodeći, da su je sastavljači knjige totalno iznakazili (v. str. 39, 40, 154). Dovoljno je upozoriti na to, da autori uvjeravaju čitaoca, da se ova grupa sastoji samo od naušnica, dok ostali bogati kulturni inventar prešućuju (crkvice, pleternu dekoraciju, pa karoliške ostruge i mačeve tipične za IX. i X. st.). Oni se zadržavaju tek na naušnicama i tu, začudo, smatraju potrebnim, da iznesu samo dva nalazišta (Mravinci i Majdan iz dalmatinske Hrvatske), dok Biskupiju i ostale brojne lokalitete ne navode, iako bi to baš u ovom slučaju bili dužni učiniti već zbog statističkog principa, a također i istini za volju. Autori pak navode neke novije, pretežno slučajne, pojedinačne nalaze naušnica iz Bosne, Srbije i Bugarske, koje svakako vrijedi registrirati, ali se ipak ne smiju u jednom priručniku prešutjeti i mnogobrojni lokaliteti iz Hrvatske. Uzme li se u obzir njihov već uobičajeni preuzetani polemički ton, naročito prema tezi dra Karamana, postaje odmah jasno, da to nije slučajno već namjerno, te valja osuditi ovakav neozbiljan način pisanja kao nedopustiv u jednom priručniku. — Dok o ketlaškoj kulturnoj grupi ne bi imao ništa naročito primijetiti, za t. zv. panonsku prelaznu kulturnu grupu dr. Vinski smatra, da je nedovoljno dokumentirana isključivo nalazom iz Najeve ciglane u Pančevu. Autori su propustili komparirati taj nalaz s ostalim nalazima iz Panonije, a tek tada bi mogli stvoriti ovakvu »panonsku« grupu. — Bjelobrdsku grupu poznaju nešto bolje, zahvaljujući radovima Brunšmida i Korošca, ali se i ovdje osjeća izvjesna proizvoljnost: nekropole bjelobrdske kulture ustanovljene su jedino u Panonskoj nizini, a nipošto ne na čitavom Balkanskom poluotoku, gdje ima doduše pojedinačnih nalaza bjelobrdskih naušnica, ali se nije ustanovilo kompletni inventar bjelobrdske kulture u većim nekropolama.

Autori ove knjige govore dosta o nakitu, i to naročito o naušnicama, tek kod starohrvatskih tvrde (str. 40), da su ih »podrobno analizirali«, a na str. 154 ukazuju na jednu »posebnu raspravu« o njima. Zasad raspoložemo s njihove strane samo s jednom Kovačevićevom radnjom objavljenom u »Muzejima« 2, koja je već u »Historijskom Zborniku« II, str. 362, recenzirana. U njoj nalazimo, uz zbir podataka iz literature, potpuno metodički pogrešnu tipologiju naušnica i minduša (autor ne objašnjava razliku između jednih i drugih), jer ne razlikuje bitno od nebitnog i stvara posebne tipove, gdje ih nema, te izostavlja najkarakterističniji tip naših naušnica, t. j. tip s četiri jagode. Inače se u toj radnji argumentira protiv termina starohrvatski specijalno pomoću uskličenika. Vjerojatno autori »Pregleda«, citirajući »posebnu raspravu« misle na ovu radnju u »Muzejima« 2, koju je Garašanin smatrao potrebnim uvrstiti u svoj prikaz »glavnih arheoloških publikacija u Jugoslaviji« (vidi Istoriski glasnik 3, 1949, str. 90. 101—102).

Sastavljači ove knjige na više mjesta ističu, da kod svih južnih Slavena postoje jedinstveni tipovi naušnica (str. 40. 154), te negiraju postojanje osebnih starohrvatskih naušnica, identificirajući ih potpuno s onim pojedinačnim nalazima iz Bosne i Srbije. Međutim, te knjiške tvrdnje već su zastarjele, jer ih je demantirao prvi nalaz slavenske nekropole u Srbiji — Dobrača kod Kragujevca. Tamo su ljeti 1950. otkopani slavenski grobovi s naušnicama, koje se u mnogim pojedinostima izradbe razlikuju od starohrvatskih, iako su njima slične (v. Garašaninov izvještaj u »Istoriskom Glasniku« 1—2, Beograd 1950, str. 186). Očito je, da se u najnovije vrijeme osjeća veoma živo nastojanje, da se arheološkom metodom afirmiraju i dokumentiraju naušnice na području Srbije, a u tu je svrhu nalaz Dobrača prvi naučno

siguran podatak. Tek onda, kad se ondje nađe veći broj nalaza iz nekropola, moći će se točnije utvrditi one specifične značajke, koje će moći (ili ne će) diferencirati nakit u Srbiji od onog u Hrvatskoj, a za ovo prvu dokumentaciju pruža Dobrača. Ostale naušnice iz Srbije, koje je objavio Kovačević u »Muzejima« 2, razlikuju se očigledno po svojoj kičenosti i masivnosti od starohrvatskih, a bizantske su izradbe, što su autori morali uočiti, ma kako oni letimično i poznavali starohrvatski nakit. Naušnica t. zv. naroskanog tipa, s koljencima, koja je nađena kod Kuršumlije u Srbiji, mnogo je srodnija našim naušnicama, ali je baš ovaj tip najbliži bizantskom praobliku, pa nije dovoljna, da bude siguran argumenat za tvrdnju Mirjane Ljubinković (»Politika«, 27. III. 1949.), što, uostalom, nekropola u Dobrači također dobrim dijelom demantira. O radionicama starohrvatskih naušnica nema nigdje, dakako, ni riječi.

U knjizi ima dosta netočnosti u pojedinostima. Tako na primjer Toma Arcidakon ne navodi samu godinu 1064., kad je navodno biskup Laurentije slao svog slugu u Antiohiju, da taj nauči zlatarski obrt (str. 82). Isto tako Toma ne piše, da je knez Trpimir darovao srebrne sudove samostanu, koji je podigao, kako to tumače autori (str. 83), već se tu radi o poznatoj Trpimirovoj ispravi iz 852., u kojoj se kaže, da je nadbiskup splitski pozajmio Trpimiru 11 libara srebra, da napravi srebrno posuđe. Osim ove glasovite Trpimirove isprave izostavljaju se u historijskom dijelu tog »Pregleda« namjerno svi drugi brojni izvori o hrvatskoj državi IX.—XII. st., a među njima ima i takvih, koji su jasniji od sigurno inače važnog Ljetopisa popa Dukljanina. Karantanska država Slovenaca izostavljena je potpuno, a također i Samova država, koja se tiče Slovenaca.

Ima dakako u knjizi i takvih dijelova, koji nemaju tako negativnu funkciju; to je na pr. obradba keramike. Pored toga, štošta ispravnoga preuzeto je iz Niederleove »Rukovětí« i njegovih »Slovanských starožitností«, te Rybakovljeva »Remesla«, što uostalom ne bi bilo na uštrb knjizi, iako nije posve sigurno, da li je Niederle svagdje sasvim točno preuzet. Autori se nisu poslužili trećim sintetičnim djelom s područja slavenske arheologije, a to je značajna knjiga poljskog arheologa Jozefa Kostrzewskog, »Kultura prapolska«, Poznań 1947 (ili »Les origines de la civilisation polonaise«, Paris 1949). — Obilna bibliografija »Pregleda« nije doduše bez koristi, ali bi nesumnjivo bilo ispravnije, da su autori u svojim komentarima bili suzdržljiviji i objektivniji (na pr. u vezi s dr. Karamanom i dr.). Djeluje neukusno i samodopadno komentiranje njihovih vlastitih radova, kao »važno« ili »rasprava značajna« (str. 221).

Pri kraju dr. Vinski tvrdi, da se u ovoj knjizi odražava nesumnjivo neobjektivan i doista pristran stav Garašanina i Kovačevića, naročito s obzirom na njihovu preuzetnu agresivnost prema spomenicima iz ranoga srednjeg vijeka u Hrvatskoj. Diskutant postavlja upit, da li to nije možda odraz izrazitog kompleksa malovrijednosti u sastavljača ove knjige. Takav stav, ispoljen u jednom muzejskom priručniku, valja javno osuditi, a kako je jedan od autora i sekretar Koordinacionog odbora arheologa FNR Jugoslavije, diskutant moli, da se zaključak ove diskusije pošalje također predsjedniku tog odbora na znanje. Nadalje pripominje još i to, da bi bilo umjesno, da su autori prisustvovali ovoj diskusiji; međutim, predsjednik Srpskog muzejskog društva prof. Đorđe Mano-Zisi pismeno je izvjestio diskutanta, da ni Garašanin ni Kovačević nisu voljni da dođu na diskusiju te njihove knjige.

Zatim je uzeo riječ muzejski asistent Fedor Moačanin, koji je najprije konstatirao, da je takvu knjigu vrlo teško, zapravo nemoguće, pravilno napisati samo iz jednog našeg kulturnog centra, i to zato, jer su razni krajevi naše zemlje bili podvrgnuti vrlo disparatnim kulturnim i političkim utjecajima, imali često prilično različit razvoj, a i naučni rad, kraj svih veza, kretao se u pojedinim centrima prilično izolirano. Prirodno je stoga, da i bez neke posljednje namjere prikaz mora da bude jednostran, ako je dat iz jednog centra, jer će stručnjaci daleko bolje poznavati svoj vlastiti materijal od drugoga. Kao primjer navodi knjigu prof. Vuča, u kojoj je ekonomski razvoj Srbije u XIX. vijeku, u doba formiranja kapitalističkih odnosa, mnogo opširnije obrađen, nego ista problematika u to doba u Hrvatskoj i Sloveniji. Stoga govornik smatra za potrebno, da se pri obradbi jedne teme, koja obuhvaća sve narode FNR Jugoslavije, mora pristupiti zajedničkoj obradbi od strane stručnjaka svih naših kulturnih centara.

No ako je praktički nemoguće bona fide obraditi jednu temu, koja obuhvaća problematiku svih naroda FNR Jugoslavije, a sa gledišta isključivo jednog centra, to se još manje može pristupiti rješavanju takve problematike na bazi sumnjivih postavaka. Govornik se slaže s ranijim prigovorima, koji su izneseni protiv netaktilnog tona autora ovog priručnika, kada se radi o Hrvatskoj, te ističe, da mu je pala u oči konstatacija autora, da je »spiritus movens za takav rad na slovenskoj arheologiji bio nacionalizam hrvatskog naroda u drugoj polovini XIX. vjeka, koji je vezivao ovaj slovenski materijal za hrvatsku samostalnu državu« (str. 8). Govornik naglašava, da je ta konstatacija točna, međutim, da bi se to isto moglo kazati za srpsku, bugarsku, njemačku i sve građanske arheologije toga vremena, pa je prema tome neumjesno isticati taj momenat kod Hrvata. Diskutant je također izrazio svoje čuđenje, što se autori zahvaljuju naročito upravi Sarajevskog muzeja i t. d., dok zagrebačke muzeje, u kojima su bili, ne spominju tom prilikom.

Izvlačeći zaključak o općem stavu autora prema hrvatskoj arheologiji i hrvatskom arheološkom materijalu, diskutant kaže, da bi se grubo uzevši stvar mogla definirati kao ustupak malogradanskim shvaćanjima izvjesnog kruga ljudi, ili na ovaj način: budući da su nam hrvatski malograđani dodijali svojom vikom o hiljadugodišnjoj kulturi, pokazat ćemo im za inat, da ona nije starija od 600 godina. Time autori ujedno zadovoljavaju i srpskog malograđanina, koji »svoju« kulturu ne može bez muke da nategne na veći vremenski razmak.

Nadalje konstatira, da bez obzira na izvjesni šovinistički kolorit, autori zauzimaju i jedan »visoko naučni« ton, koji ne bi sebi smjeli dozvoliti s obzirom na niz krupnih nedostataka, što su ih iznijeli predgovornici, a kojima on dodaje nekoliko primjera s područja svoje struke, t. j. historije. U vezi s etnogenezom južnih Slavena autori se razračunavaju s Konstantinom Porfirogenetom i dosadašnjim shvaćanjima u historijskoj nauci o tom problemu (str. 16—29), kratko se pozivaju na Udalcova i Marra. Nasuprot tome govornik ističe: U samoj sovjetskoj nauci pitanje etnogeneze nije pročišćeno, te je i mišljenje Udalcova samo jedno od mišljenja, a autoritet Marra osporio je nedavno Staljin. Mi pak u Jugoslaviji nemamo razloga da vršimo krupne naučne revizije citiranjem autoriteta ni spornih ni neospornih. Ako naima i stanemo na stanovište, da je teorija Marra ispravna u glavnim linijama, ipak revizija naučnih shvaćanja o našoj prošlosti mora da pođe od istraživanja konkretnih činjenica, a ne od prilagođivanja stvarnosti općim shemama. Kad su klasici marksizma otkrili zakone historijskog razvitka, oni nisu nikada tvrdili, da se na cijelom svijetu

kod svih naroda u svako vrijeme razvoj kretao po istoj šabloni. Stoga je zadatak historičara da proučava historijsko zbivanje u njegovim konkretnim oblicima, jer samo u njima i dolaze do izražaja opći zakoni historijskog razvitka. Kada bi bilo drukčije, onda bi historijsko istraživanje bilo uopće nepotrebno, te bi na pr. iz historije francuskog naroda trebalo samo povaditi francuska imena i metnuti naša, pa bi imali našu historiju. To međutim ne znači, da nije potrebna revizija dosadašnjih shvaćanja o etnogenezi južnih Slavena, ali se ona mora izvršiti na osnovi dubokog studija i poznavanja kako konkretnog činjeničnog materijala tako i općih postavaka historijskog materijalizma, a nikako ne kratkim pozivanjem na t. zv. autoritete.

Termin »dofeudalna država« (str. 39 i dalje) — napominje dalje Močanin — naišao je na otpor u samoj sovjetskoj nauci, koja ga je i stvorila, a naišao je na otpor i kod nas, te je prof. Janković u knjizi, koju autori citiraju, t. j. »Historija država i prava naroda FNRJ«, promijenio podnaslov svog prvog izdanja »dofeudalni period« u »ranofeudalni period«, i to s pravom. Interesantno je, da autori citirajući tu knjigu u drugom izdanju, s podnaslovom »ranofeudalni period«, kažu u komentaru, da je to »sistematski pregled dofeudalnog(!) društva Južnih Slovena« (str. 225). Terminu »dofeudalni« prigovorilo se, prvo, da je on neprecizan, budući da je i robovlasničko društvo dofeudalno. Drugo, u marksističkoj nauci bitni su za određivanje društvene formacije proizvodni odnosi, što se u klasnom društvu svodi na osnovni odnos između eksploatatora i eksploatiranih. Za »dofeudalnu državu« bio bi karakterističan vazalitet bez lena (str. 58), što znači odnos eksploatatora između sebe. Po toj karakteristici, na pr., turski timarlije i zijametlije ne bi bili feudalski, jer oni nikada nisu bili vlasnici zemlje, s koje su uživali prihode, a — što je bitno — ovaj kriterij razlikuje se od kriterija kod određivanja drugih društvenih formacija, što bi značilo jednu nekonzistentnost. Stoga je termin »dofeudalni« trebalo zamijeniti terminom »ranofeudalni«.

Nadalje, karakterizacija t. zv. Samuilova carstva kao plemenskog saveza (str. 53) potpuno je pogrešna. Bez obzira na etnički sastav, Samuilovo carstvo preuzima ideologiju i organizaciju bugarskog carstva nakon 300 godina postojanja bugarske države i značajnih reformama Borisa i Simeona u smislu prilagođivanja organizacije bizantske države, pa je prema tome teško govoriti o tom carstvu kao o savezu plemena na stepenu vojne demokracije (str. 52—3).

Čudi nas — iznosi dalje diskutant — da se za upotrebu rimskih spolia u izgradnji kuća ranoga srednjeg vijeka autori ne pozivaju na crkvu sv. Donata u Zadru ili koji drugi primjer, nego na ispravu Pinciusovu od oko god. 1000 (str. 95), kada je u nauci poznato već oko 50 godina, da su sve Pinciusove isprave falsifikati, a sumnjive su bile, otkad je nauka uopće za njih saznala. Osim kod autora ove knjige pozivanje na ove isprave našli smo u suvremenoj historijskoj literaturi još jedino u vrlo rdavom prikazu srpske historije u radu akademika Gotica u »Slavjanskom sborniku«, Moskva 1947.

U vezi s time, što je istaknuto, da je knjiga štetna i da bi trebalo tražiti, da se ona povuče iz prodaje, govornik smatra, da to ne bi trebalo učiniti. Činjenica je, da je knjiga, kakva je takva je, zasad jedini priručnik te vrste i da će se prema tome ljudi njome i dalje služiti usprkos svima njenim nedostacima, kao što se služe i mnogim nevaljalim, a možda još i gorim knjigama. Jedini lijek, da se spriječi

štetno djelovanje ove knjige, jeste, da se zajedničkim naporom stručnjaka svih naših kulturnih centara napiše nova, bolja; time će dosadašnja sama od sebe otpasti.

Svenč. prof. dr. Milovan Gavazzi navodi, da je ovaj priručnik pun krupnih i sitnih nedostataka, među kojima se i odviše često nailazi na slučajeve nepoznavanja stvari, nekritičko iznošenje ma čijega starijeg mišljenja, dok postoji noviji i ispravnije, nadalje aljkavošću iznakaženo navođenje izvjesnih činjenica i netočnosti, kojima su razlog naglost i površnost (čemu kao primjer, mjesto brojnih drugih, može poslužiti ime R. Meringera, koje se uporno navodi u obliku Meringer). Između svega toga samo kao značajnije ili krupnije iznosi ovo:

Govoreći o čovječjim stanovima autori na str. 94 pišu: »Sve sibare, lubare, potočare, krivače, kuće na krivuljama i t. d. čiji se identični oblici šire po celom Balkanu, toliko su primitivnog tipa da ne mogu sadržavati u sebi nikakav ozbiljniji sistem gradnje...« Tu se u prvom redu pogrešno ubrajaju »potočare« u čovječje stanove, a zatim neispravno pripisuju sve te vrste građevina »potrebama pastirskog života« i još neispravnije generalizira, da se takve građevine nalaze po čitavom Balkanu. Na istoj strani autori pišu, da su »za najprimitivnije stanove tipične zemunice zvane bunje...«, i time miješaju u neznanju jadranske »bunje« od kamena i podunavske »zemunice«, koje se nigdje ne zovu »bunje«. Osim toga više je nego pitanje, da li su »bunje« služile za stanovanje. Postavlja se nadalje pitanje, zašto je »karstna kamena kuća« baš »hercegovačko-crnogorskog« tipa (str. 95), kad je ima i drugdje, i zašto je »jednodjelna brvnara« »šumskih krajeva« (kojih?), a te oba dvije jedine jednodjeljne, kad ima takvih i pletara!? Tako nije ispravno ni to, da je u prvima »ognjište od naboja karstne crvenice«, kad je ono i od kamenih ploča pa i cigala i dr.

Da »formiranje oblika kose počinje kod Slovena od rane mladosti« (str. 181), to nitko danas ne može ni na osnovi čega kazati, to se naprosto ne zna i teško će biti ikada saznati. A običaj prvoga šišanja i s tim vezano sklapanje nekoga srodstva ne može o tome ništa svjedočiti ni onda, kad bi bilo posve sigurno, da je postojalo kod davnih Slavena (što je vjerovatno, ali nikako dokazano). Da se taj obred vršio u ona vremena, »kada se muško dete primalo u pleme« — to može biti samo pusto domišljanje, jer u dosadašnjoj građi o ovom običaju ima svega više nego indicija, da bi možda tako moglo biti. No ne stoji, da se ovaj običaj »zadržao i danas kod Srba, kao i kod svih Južnih Slovena«, jer ga nema kod Slovenaca (izuzevši nešto kod Belokranjaca) ni kod velikog dijela Hrvata i Srba, a ni kod svih Makedonaca i Bugara nije potvrđen. Također ne stoji, da je »prešao u crkveni obred«, jer je tako bilo kod Hrvata u glagoljaškom području samo u daljoj prošlosti, kod Slovenaca nikako, a kod Srba i Bugara do novijeg vremena samo jednim dijelom.

Bez obzira, što autori, opisujući staru slavensku odjeću, pišu (str. 188) »kabat« i »župan« kao nominativne oblike (bez sumnje prepisano iz Niederleova »Manual«, ne znajući, što znači onaj u na kraju), uistinu je presmiono poučavati Niederlea boljoj etimologiji riječi »župan«, oslanjajući se valjda na to, što je u lingvističkim stvarima i on znao pogriješiti, jer »župan« — haljetak i »župan« — starješina župe ne idu i ne mogu ići zajedno. Nadalje, koliko je neopravdano nazivati kličevačku figuru »idolom« (str. 195), toliko je netočno nazivati današnje plosne kape Crne Gore i Hercegovine »crvenkapamac«. Metalne kape (bolje štitnici) iz japodskih grobova u Lici ne mogu stoga...« po obliku veoma potsecati na ovu vrstu kape, jer se tu radi o stožastom obliku, a ne o ravnom na tjemenu, kakva je možda kapa

(ako je kapa) na ključevačkoj figuri. Slika pak neke rekonstrukcije odjeće i nakita te figure, kako je dana na str. 194, daje dokaza o slobodi fantazije više nego je kritičnom arheologu slobodno. No interpretacija nakita niz leđa nije ni pokušana, premda je baš to ono, što se dade danas još najbolje etnografski interpretirati.

Kazati, da se »kod starih Slovena ceremonija sahranjivanja završavala ubistvom udovice, pa nekad i slugu umrlog« (str. 198), ovako bez ikakva ograničenja i kategorički, u najmanju je ruku pretjeravanje, koje nema oslonu u činjenicama. Drugo je, kad se kaže, da ima potvrđenih pojedinih slučajeva toga, uz rezervu, da se to zbivalo možda samo kod jednoga društvenog sloja Slavena. Nadalje, danas je bez sumnje premalo kazati, da je »Rajevski zabeležio dva nalaza jajeta u slovenskim grobovima u Poljskoj i, što je naročito značajno, jedno jajce je bilo imitacija od gline sa šarama u boji« (str. 206), kad arheolog mora znati (a pogotovu slavenski arheolog), da su danas poznate čitave hrpe takvih šaranih glinenih jaja, da im je dosta dobro poznat i teritorij rasprostiranja i centri širenja.

Bila bi dalje raspršena svaka sumnja, kad bi autori bili kazali, koje su to »potvrde o sojeničarskim naseljima u Donjoj Dolini« (str. 200), po kojima je jasno, da su tamošnji prehistorijski stanovnici običavali sahranjivati svoje mrtve u čamcima (što bi, strože uzevši, trebalo očitno reći: u čunovima).

Općenito se mora primijetiti, da autori na mnogo mjesta ne razlikuju kulturni inventar, običaje i sl. različitih slojeva slavenskog elementa i vrlo često pripisuju kulturna dobra čitavom pučanstvu, bez ikakva pokušaja razlikovanja, gdje za to činjenice daju kakav indicij. Kao primjer neka posluži samo ono, što se iznosi na str. 76 o lovu sa sokolom, koji bi prema tome pasusu Južni Slaveni (dakle bez razlike svi!) mogli preuzeti od autohtonog stanovništva, dok gotovo sva data o ovoj vrsti lova i kod južnih Slavena i mnogih drugih naroda Evrope i bliže Azije upućuju, na to, da je to zacijelo bio način lova »viših« klasa, dok su seljaci pri tom imali ulogu tek kao uzgajali tih lovačkih ptica.

Dr. Branimir Bratanić se u diskusiji zadržava samo na onom dijelu knjige, koji govori o oračim spravama (u svemu nepune 2 strane teksta i oko 2 strane slika, str. 66—70 i 215), kojim se pitanjem on specijalno bavi. Autori znaju o oračim spravama uopće malo, nisu im jasni pojmovi i nazivi ralo, ralica, plug. Oni primaju tuđa mišljenja i onda, kad su neispravna, premda su se o tom predmetu mogli bolje informirati, kad o tom već pišu.

Niederle je, na pr., u nedostatku predradnji sam napisao opsežnu i vrijednu etnografsko-arheološko-historijsku raspravu o ralu i plugu, prije nego što je o tom pisao u životu starých Slovanů. No dok se kod toga radi o nekom specijalnom znanju, nedostatak kojega se još može razumjeti, vrijedno je pogledati, kako su se autori poslužili gotovim ranijim podacima iz literature i kako su ih prikazali, ne upuštajući se u samostalna istraživanja i stvarnu kritiku vrela (to je onaj »kabinetski« dio posla).

Nedostaci, koji se u tom smislu pokazuju na nekoliko naprijed navedenih strana knjige, mogu se podijeliti: 1. na nespretnosti u načinu izražavanja (što u nepovoljnom svijetlu prikazuje nivo pisaca i pažnju redaktorâ), uzgodan izbor ilustrativnog materijala i tehničke neispravnosti, 2. na neispravnosti zbog površnosti (što pokazuje nesolidnost i brzinu rada) i 3. na neosnovane tvrdnje, t. j. olako, nekritički i nepromišljeno rukovanje datim materijalom.

Među nespretnostima i tehničkim nedostacima diskutant spominje pored ostalog: nezgodan izbor slika (sl. 8 pa i 9), onako »od oka«, među kojima ralo iz salzburškoga kalendara nema osnove da se smatra slavenskim (Niederle samo ne isključuje i tu mogućnost), a ralo iz kapelice u Znojmu mogao je naslikati i strani majstor po svojoj fantaziji, usto mu je jaram neslavenski, neobičan oblik lemeša, dok je sama slika krajem XIX. st. restaurirana, kod čega su mogle nastati nove pogreške. Crnogorsko ralo, po Rovinskomu, očito je krivo, jer takav oblik u Crnoj Gori uopće ne postoji, pa je to, kako se čini, pogreška Rovinskoga. Međutim, autori nisu uzeli iz Niederlea ispravnije crteže rala iz Drobnjaka i s Popova polja. Isto tako autori su lako mogli dobiti bolje i karakterističnije slike današnjih južnoslavenskih rala; beogradski etnografski muzej posjeduje lijepu zbirku.

Među neispravnosti zbog površnosti govornik ubraja: tekst »ralica alpskih Slovenaca« uz slovensko ralo na sl. 8, što je po Niederleovu franc. »Manuelu«: »Slaves des Alpes«, a radi se o »rezaunciji« današnjih Slovenaca iz Solčave, kako je ispravno navedeno u Niederleovu češkom izdanju; »crtala iz Češke« (str. 215, sl. 10) su zapravo iz nalazišta Žitavská Tůň, okr. St. D'ála, u Slovačkoj, kao što je i velika većina nalaza kod Eisnera iz Slovačke ili Moravske. Autorima priručnika ne bi smjelo biti svejedno, odakle je koji arheološki nalaz. — »Carmina Salburgiensia« (str. 66, 215) su zapravo »C. Salisburgensia«, nazvana tako prema Salzburgu, a ne možda prema Saalburgu, poznatom arheološkom nalazištu. Začuduje, da autori iskrivljuju i nazive mjesta, koja se nalaze na našem području. Tako se na tri mjesta spominju »primerci« u Idria di Bače u Istri, koji pripadaju Ilirima« (str. 68 i 70), iako je to u stvari Idrija pri Bači kod Tolmina u Slovenskom primorju, a ne u Istri (zašto talijanski naziv?). Osim toga nalaz pripada Keltima, kako tvrde jednostavno Szombathy, koji ga je iskapao, i Hoernes. Kelti se u knjizi uopće nekako mimoilaze, a to s obzirom na latensku kulturu i njezine utjecaje ne bi smjelo biti. Nadalje, u tekstu (str. 68) upućuje se na sliku 8, gdje je prikazano »ralo razvijenog tipa« prema minijaturama Münchenskog psaltira, koji je ilustriran za despota Đurđa Brankovića, no takve slike uopće nema. Na sl. 9 nalazi se među ostalim, netočno crtanim, primjercima u sredini i nekakav veliki lemeš posve neobičnoga oblika (četerouglast na prednjem kraju!). Tu se radi, po svoj prilici, o nalazu iz Stupa, koji se kod Čremošnika nalazi na tab. XIII, između crtala i lemeša. Fotografija je malo nejasna, pod slikom nema natpisa, ali se iz teksta Čremošnikova članka vidi, da taj predmet ne može biti ništa drugo, nego jedan komad nadenog neprerađenog željeza. Diskutant napominje, da se danas ne smije dopustiti da se slobodno precrtavaju, pa još i loše, ilustracije iz literature, kako je to učinjeno u cijeloj knjizi, nego slike treba prenositi mehaničkim putem.

Vrhunac je površnosti i nerazumijevanja tvrdnja (str. 68), da je »t. zv. asimetrični raonik« stariji oblik, ali se provlači u upotrebi po L. Niederleu do XIII. veka kada se tek pojavljuje simetrični raonik«. S tim je u svezi možda i to, da se na str. 66 na prvom mjestu spominje plug, a onda tek ralo. Tim se upravo na glavu postavlja, ne možda samo jedna Niederleova tvrdnja, nego sav njegov velik rad u tom pravcu između 1917.—1935. godine.

Dr. Bratanić iznosi na kraju nekoliko primjera za neosnovane tvrdnje sastavljača ove knjige, koje oni iznose bez navođenja dokaza i izvora. Tvrdnja, da su Slaveni u prvo vrijeme upotrebljavali motiku mjesto oraćih sprava, je ono staro gledanje na »primitivne« prilike u »pradomovini«. Međutim, tako se danas ne bi smjelo

pisati, a to nije ni u skladu s onim, što sami autori govore o etnogenezi. K tome već 1000 god. pr. n. e., u najmanju ruku, oralo se već u udaljenoj Skandinaviji, a u vrijeme, kad se u Evropi upotrebljavala samo motika za obrađivanje zemlje, Slavena po svoj prilici nije još bilo. Tvrdnja, da su Slaveni preuzimali oblike »sredstava za obrađivanje zemlje« od Germana i Avara, uglavnom je samo nagađanje i domišljanje, jer o germanskim, a pogotovu o avarskim spravama ne znamo gotovo ništa. Nije istina, da je »primitivnije ralo« danas u upotrebi kod svih Slavena (str. 66), kao što je nedokazana tvrdnja, da su Južni Slaveni uglavnom imali za uzor rimsko-provincijske, i to ilirske oblike (str. 68), jer, koliko su nešto uzimali od starinaca, to je po svoj prilici bilo keltsko. Nadalje nije dokazano, da su germanski lemeši širi i kraći; o germanskim se primjercima malo znađe, a nalazi s germanskog područja često su upravo uži i dulji. Konačno zaključivanje po nalazima crtala (Idrija, Stup), da se ovdje upotrebljavao plug već u IV. stolj. i da su ga Južni Slaveni preuzeli od starinaca — neispravno je, jer se crtalo upotrebljava i kod rala, a ne samo kod pluga. Eto, iz primjedaba na ovih nekoliko strana — zaključuje disuktant — može se ocijeniti opća solidnost, ozbiljnost i pouzdanost Garašanin — Kovačevićeva priručnika.

Student arheologije Mile Milković iznosi, da su studenti očekivali od ove knjige da će im poslužiti kao dobar udžbenik iz slavenske arheologije, no kako je knjiga čina netočnosti, ukazuje na potrebu, da se objelodani iscrpan kritički osvrt, kojim će se studentni moći poslužiti.

Pri kraju diskusije prof. Sidak čita nacrt zaključka diskusije, koji bi trebalo da potpišu predsjednik Povijesnog društva Hrvatske i predsjednik Društva muzejsko-konzervatorskih naučnih radnika NRH. Prisutni primaju u cijelosti zaključak na znanje. On glasi:

»Knjiga M. Garašanin-J. Kovačević, Pregled materijalne kulture južnih Slovena u ranom srednjem veku (Muzejski priručnik 3—5, odgovorni urednik M. Panić-Surep, izdala »Prosveta«, Beograd 1950), svojim brojnim netočnostima, nenaučnim stavom i metodologijom interpretacije materijala, te neukusnom preuzetnošću ne samo da ne može poslužiti kao valjani muzejski priručnik, nego po svojim prozirnim i brojnim šovinističkim montažama može biti samo štetna, jer nikako ne prikazuje ni stvarno stanje materijala, a ne predstavlja ni njegovu pravilnu suvremenu interpretaciju. Izostavljen je namjerno velikim dijelom predmetni materijal, inače poznat i u svjetskoj naučnoj literaturi, ponajviše iz Hrvatske i Istre, a također djelomično iz Slovenije i Makedonije. U samom prikazu proizvoljno se ili ispuštaju svi oni važni momenti, koji bi mogli demantirati tvrdnje autora, ili se proizvoljnim datiranjem ističu oni momenti, koji su zapravo sekundarni, a navodno potorduju datiranje i izvode obaju autora.

Mišljenja smo, da bi ovu knjigu trebalo potpuno preraditi, odnosno napisati drugu, a do daljnjeg se ona nikako ne bi smjelaporučiti kao priručnik za muzejske radnike i studente.«

M. Gjiroje
(zapisničar)

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B